

A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban

Heltai Pál – Juhász Gabriella

1. Bevezetés: kontrasztív nyelvészet és a fordítás nyelvészeti elmélete

A nyelvi struktúrák különbségeinek tanulmányozása, a rendszerszerű megfelelések keresése és a fordításelméletnek, illetve fordításoktatásnak a nyelvi kontrasztokra való alapozása az utóbbi évtizedekben ugyanúgy háttérbe szorult, mint a nyelvoktatás kontrasztív alapú megközelítése. A 70-es évektől kezdődően egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a nyelvi kompetencia szükséges, de nem elégséges feltétele az idegen nyelvi kommunikációnak, illetve a fordításnak. A korábbi nyelvészeti fordítási elméletek kritikáját Hatim and Mason (1990: 26–31) a következőkben foglalja össze: a nyelvészeti fordításelmélet inkább a nyelvek strukturális különbségeiről, elszigetelt, dekontextualizált mondatokról, és nem a kultúrák közötti kommunikációról, valódi szövegek fordításáról szól. Ily módon a fordításelmélet a kontrasztív nyelvészet egyik ágává vált, és a fordítási problémákat a különböző nyelvek formális kategóriáinak eltéréseire vezették vissza.

A mai fordításelméletek ezzel szemben a szövegnyelvészeti és pragmatikai kérdéseket helyezik előtérbe, néha talán túlságosan is. Jellemző módon az utóbbi évtized egyik legérdekesebb új fordításelmélete, Gutt (1991/2000) relevancia-elméleti megközelítése a nyelvi különbségek hatásával, netán meghatározó voltával egyáltalán nem foglalkozik. A fordítás szerinte *interlingual interpretive use* (nyelvek közötti interpretációs nyelvhasználat), illetve *interlingual quotation* (nyelvek közötti idézés), amely azáltal válik releváns közléssé a befogadó számára, hogy valamely más szerző szövegére utal, és amely olyan hallgató/olvasó számára készül, amely a fordítással egy másodlagos kommunikációs helyzetben találkozik; ez utóbbi azt jelenti, hogy mások a kontextuális feltevései, más a kognitív környezete. Mindebből az tűnik ki, hogy a szerző a célnyelvi olvasó eltérő kontextuális, illetve kulturális ismereteire helyezi a hangsúlyt, a nyelvi eltéréseket alig említi.

A nyelvi kontrasztok szerepének átértékelése a fordításoktatás tapasztalatai alapján is indokoltnak tűnhet. A korábban többnyire mondatszinten vizsgált nyelvi kontrasztok legtöbbször **kötelező átváltásokat** (Klaudy 1994: 98–99) indukálnak. Kétséges azonban, hogy a megfelelő nyelvi kompetenciával rendelkező leendő fordító fordítói kompetenciáját mennyire növeli a nyelvi kontrasztok okozta problémák, a kötelező átváltások tanulmányozása (Heltai 1995, 1996, 2001). A kötelező átváltások (például a birtokos szerkezet feloldása, a szenvedő szerkezet vagy igeenes szerkezetek fordítása) inkább a nyelvtudás középfaladó-haladó szintjén és inkább idegen nyelvre történő fordításban okoznak

gondot, tehát a nyelvtudás hiányait jelzik. A nyelv elsajátítása során a nyelvi kontrasztok által igényelt átváltások sokszor külön oktatás nélkül is automatizálódnak.

Ennek megfelelően úgy tűnhetne, hogy a fordítóképzés során főleg az olyan nyelvi, illetve nyelvtani struktúrák összehasonlításával foglalkozni, amelyek kötelező átváltásokat tesznek szükségessé, ugyanakkor nem elégséges, hiszen a szövegek végső megformálásában (ha nem munkafordítást készítünk) egy sor olyan tényezőt kell figyelembe vennünk, amelyek nem vezethetők vissza nyelvi kontrasztokra, hanem szövegtani, kulturális és pragmatikai tényezőktől függenek.

A nyelvi kontraszt azonban nem azonos a szűken értelmezett **nyelvtani kontraszttal**: míg a klasszikus kontrasztív nyelvészet valóban a nyelvtani kontrasztokra összpontosított, a későbbiek során kialakult a kontrasztív szövegnyelvészet, kontrasztív retorika és a kontrasztív pragmatika is. Ugyanakkor a szövegnyelvészeti és pragmatikai kontrasztok a legtöbb esetben valamilyen nyelvi elemben nyilvánulnak meg, illetve egyszerű nyelvi kontrasztokra vezethetők vissza. A szövegszintű és pragmatikai jellegű kontrasztok tanulmányozása tehát feltételezi az alapvető nyelvi rendszer kontrasztjainak felderítését is.

A jelen tanulmány összehasonlítja az angol és a magyar névmások egyes részrendszereit, majd fordítások elemzésével deríti fel, hogy ezeknek a különbségeknek milyen következményei vannak angol–magyar és magyar–angol fordítás során. Tanulmányunk tehát kontrasztív szövegnyelvészeti vizsgálatnak tekinthető, amely a nyelvi rendszerek kontrasztjaiból indul ki, de a rendszert és a funkciót együttesen vizsgálja.

2. Az eddigi vizsgálatok

Míg a tulajdonképpeni angol–magyar kontrasztív nyelvészeti kutatások (ld. például Dezső és Nemser 1980, H. Stephanides 1986 és az utóbbi szerkesztésében megjelent más köteteket) témái között nem szerepelt a névmások összehasonlító vizsgálata, a fordításelméleti kutatások jelentős figyelmet szenteltek a névmások fordításának. Klaudy (1994: 156–162) a személynévmások fordítási kérdéseit az átváltási műveletekkel kapcsolatban részletesen tárgyalja. Megállapítja, hogy a személyes névmások rendszerében előforduló „apró” különbség, nevezetesen az, hogy a magyar 3. személyű névmás nem jelez nemet, komoly következményekkel jár a fordításra nézve.

A kötelező és a fakultatív átváltásokkal kapcsolatban Klaudy megállapítja, hogy a kötelező és fakultatív átváltást nehéz mereven elválasztani, mivel egy kötelezően átváltandó forrásnyelvi formának több célnyelvi megfelelője is lehet, amelyek között a választást már nem a forrásnyelvi forma határozza meg, de mégsem tekinthetők fakultatív műveletnek (Klaudy 1994: 99).

Idézett művében Klaudy azt is megállapítja, hogy a *rendszerbeli* eltéréseken túl a személyes névmások *használatbeli* (funkcionális) eltérései miatt a magyar névmások *szövegszervező* funkciója egészen más, mint az indoeurópai nyelvekben, hiszen a magyarban a sokszor meg sem jelenő 3. személyű névmás **visszautaló**

szerepét az igeragok vagy más nyelvtani eszközök veszik át. A személynévmások kérdésére Klaudy az explicitációs hipotézissel kapcsolatban is visszatér (Klaudy 1999). Ugyancsak az explicitációs hipotézissel kapcsolatban foglalkozik a névmásokkal Pápai (2001a, 2001b, 2002) is: „... az angol-magyar irányú fordításkor a személyes névmást gyakran főnévvel szerepelteti a fordító a célnyelvben” (2002: 490).

3. A jelen vizsgálat hatóköre

A fent említett vizsgálatok elsősorban az E. sz. 3. személyű névmásokra koncentráltak, és ezen belül elsősorban azt emelték ki, hogy a **nyelvtani nem hiánya** a magyarban milyen problémákat okoz a névmások fordításában, és milyen – többnyire explicitációs – stratégiákat tesz szükségessé. A jelen vizsgálat figyelembe veszi az angol E. sz. 3. személyű semlegesnemű személyes névmást, továbbá a mutató névmásokat is. Ezzel gyakorlatilag lefedi a referenciális célokra (kontextusfüggő forikus utalásra) használt legfontosabb névmásokat. Természetesen a személyes és mutató névmáson kívül mindkét nyelv használ más névmásokat is forikus utalásra (például a határozatlan névmásokat); ezeket ebben a tanulmányban nem vizsgáltuk.

A vizsgált szövegek. Az angol névmások magyarra fordítását egy irodalmi jellegű és egy szakszöveg jellegű mintán vizsgáltuk. A szövegek vizsgálata során a *her* személynévmás és a *this/that*, illetve *ez/az* mutató névmások determinánsi funkcióban történő használatát kizártuk. Nem vettük figyelembe a magyar *az* névmás mellékmondatok előtti rámutatószóként való használatát sem.

A vizsgálatok során a következő szövegmintákat használtuk. Irodalmi szöveggként A. Christie *The Mysterious Affair at Styles* c. művének első három fejezetét és annak magyar fordítását elemeztük, míg szakszöveggként egy minőségbiztosítási témájú angol szakszöveget és magyar fordítását, amelyet egy végzős szakfordító hallgató nyújtott be képesítő fordításként. Az angol szövegek hossza 8 872 szó (40 707 betű), illetve 6 428 szó (33 135 betű) volt. A magyar névmások angolra fordítását csak irodalmi jellegű szövegen tanulmányoztuk: a vizsgálat magyar népmeséket hasonlított össze angol fordításukkal.

Az elemzések viszonylag korlátozott mintán alapulnak, de a névmások nagy előfordulási gyakorisága miatt már ezek a szövegminták is értékelhető mennyiségű adatot biztosítanak.

4. Az angol és a magyar utaló névmások rendszere

A személyes és mutató névmások rendszerét a két nyelvben az 1. és 2. táblázat szemlélteti:

1. táblázat

3. személyű személyes névmások az angolban és a magyarban

ANGOL	MAGYAR
he she	ő, az
it	—
they	ők, azok

2. táblázat

Mutató névmások az angolban és a magyarban

ANGOL	MAGYAR
this, these	ez, ezek
that, those	az, azok

A táblázatokból kitűnik, hogy a **rendszer síkján** a mutató névmások teljes mértékben megegyeznek, míg a 3. személyű személynévmások több jelentős különbséget mutatnak. Az angol névmás három változata közül az egyiknek (*it*) egyáltalán nincs megfelelője a magyarban, míg a másik kettő (*he, she*) olyan névmásoknak felel meg, amelyek nyelvtani nemet nem jeleznek (*ő, az*). Míg az angolban a *he* és *she* használatát viszonylag egyszerű szabályok irányítják, addig a magyarban az *ő – az* megoszlása több tényező bonyolult kölcsönhatásától függ (fókusz és a topik, ige előtti és utáni helyzet, nézőpont, referenciális távolság, szövegtopik folytonossága vagy megszakítása, stb. (Szikszainé 1999, Tolcsvai 2000, 2001). Az *az* névmás formailag, illetve eredete szerint mutató névmás, funkcionális értelemben azonban személynévmásnak tekinthetjük (É. Kiss és Kiefer 1999: 175). Tolcsvai szerint a névmások használatát bonyolult, nem szintaktikai jellegű szabályok határozzák meg, és a szövegtopik folytonosságának megszakítása esetén az *ő* névmást az *az* névmás váltja fel (Tolcsvai 2000: 295). Pléh (1998: 170) szerint a névmások használatát („koreferencialálás”) a magyarban kisebb részben nyelvtani, nagyobb részben pragmatikai tényezők irányítják, és a magyarban „az anafóraértelmezés jóval szövegérzékenyebb” (2000: 198).

A nyelvi rendszereket összefoglaló táblázat tehát nem mutatja a **nyelvhasználat síkján** (a szöveg szintjén) jelentkező interlingvális különbségeket. Ezek jóval nagyobbak, mint amit a fenti táblázatokból kiolvashatunk. A rendszer szerint egymásnak megfelelő névmásoknak a két nyelvben egészen eltérő szerepe, szövegszervezési funkciója, funkcionális terhelése van. A magyar a proformákat elhagyó nyelv (Pléh 1998: 175), és a 3. személyű személynévmásokat alanyként és tárgyként legtöbbször nem használjuk, hiszen az ige ragozott alakja utal az alanyra vagy a tárgyra. A 3. személyű névmás csak abban az esetben szerepel a magyar mondatban, ha az

- a) nyomatékos fókusz
- b) mondatkezdő topik

- c) ige utáni helyzetben áll
- d) kvantor hatókörében áll
- e) kopulás mondatban van
- f) több alannyal együtt szerepel
- g) jelzős szerkezet feje
- h) kontrasztív topik (Tolcsvai 2000: 286–7)

Tolcsvai hivatkozik É. Kiss (1992) és Kocsány (1995) művére. Hasonló felsorolást találunk Szikszainénál (1999: 147) ugyancsak Kocsányra hivatkozva. Mivel más esetekben a névmás kiesik, így a magyarban a szövegösszefüggést biztosító eszközök (Szikszainé 1999: 153) között (ragozás, alany és állítmány egyeztetése, tárgyaz igeragozás, birtokos személyragozás) a személyes névmásoknak nem lehet olyan fontos szerepe, mint más nyelvekben. A határozói ragozást viszont mindig kiteszük. A ragozott forma vonatkozhat személyekre, tárgyakra és elvont kategóriákra is:

János nagyon jól vezet. Én bízom benne. (Jánosban)

János kapott egy új labdát, és sok öröme telt benne. (a labdában)

Bízom benne (abban) hogy János örülni fog az új labdának. (abban a tényben/lehetőségben, hogy János örülni fog az új labdának.)

Összefoglalóan, és saját céljainknak megfelelően leegyszerűsítve a fentieket úgy összegezzük, hogy a 3. sz. névmást a magyarban csak akkor tesszük ki, ha az valamilyen módon hangsúlyos, prominens. A fordítás jól jelzi a nyelvhasználati különbségeket, tehát a fordítások összehasonlító vizsgálata alapján a fenti táblázat módosulni fog. Ennek részleteit igyekszik felderíteni a jelen tanulmány.

5. Az angol és a magyar utaló névmások fordítása a szövegmintákban

A vizsgálatok eredményeit a 3–8. táblázat foglalja össze.

3. táblázat

Angol névmások magyarra fordítása irodalmi szövegben:
E. sz. 3. személyű hím- és nőnemű személyes névmások

Angol névmás	Magyar fordítás						összesen
	névmás		főnév	az	egyéb	∅	
	ő(t)	rag.	(ige*)				
he	2	6	7	2	0	80	97
him	0	10	1	0	0	27	38
she	9	3	9	2	2	81	106
her	0	9	4	0	0	20	33
Össz.	11	28	21	4	2	208	274
%	4%	10.2%	7.7%	1.5%	0.7%	75.9%	100%

4. táblázat

Angol névmások magyarra fordítása irodalmi szövegben:

E. sz. 3. személyű semlegesnemű személyes névmás és T. sz. 3. személyű névmások

Angol névmás	Magyar fordítás							
	sz.nm.	ez	az	más nm.	főnév	egyéb (ige*)	Ø	össz.
it	2	7	2	3	7	6	64	91
they	1	1	1	1	0	1	9	14
them	5	0	1	1	2	2	6	17
Össz.	8	8	4	5	9	9	79	122
%	6.6%	6.6%	3.3%	4.1%	7.4%	7.4%	65%	100%

5. táblázat

Angol névmások magyarra fordítása irodalmi szövegben: mutató névmások

Angol névmás	Magyar fordítás							
	sz.nm.	ez	az	más nm.	főnév	egyéb (ige*)	Ø	össz.
this	0	6	0	0	0	1	2	9
these	0	0	0	0	0	0	2	2
that	1	3	4+3	2	0	1	5	19
those	0	0	0	0	0	0	0	0
össz.	1	9	7	2	0	2	9	30
%	3.3%	30%	23.3%	6.7%	0%	6.7%	30%	100%

6. táblázat

Angol névmások magyarra fordítása szakszövegben:

3. személyű személyes névmások és mutató névmások

Angol névmás	Magyar fordítás							
	sz.nm.	ez	az	más nm.	főnév	egyéb (ige*)	Ø	össz.
he	0	0	0	0	2	0	2	4
they	0	4*	1	0	1	0	36	42
them	2	0	0	2	0	0	4	8
it	1	21	3	1	9	4	58	97
this	0	29	1	2	1	3	9	45
these	0	7	0	3	0	0	3	13
that	0	4	1	2	0	1	0	8
those	0	0	6	1	2	0	1	10
Össz.	3	65	12	11	15	8	113	227
%	1%	29%	5%	5%	7%	4%	50%	100%

7. táblázat

Magyar névmások angolra fordítása irodalmi szövegben: személyes névmások

	Ø (ige*)	ő, ők	Ragozott sz. nm.	Mutató névmás	Főnév	Egyéb	összesen
he	257	19	4	12	7	1	300
him	63	–	31	11	1	6	112
she	80	2	–	3	3	2	90
her	9	–	15	3	–	2	29
it	128	–	13	25	6	1	173
they	138	4	1	10	1	2	156
them	12	10	10	2	2	6	42
Össz.	687	35	74	66	20	20	902
%	76%	4%	8%	7%	2%	2%	100%

8. táblázat

Magyar névmások angolra fordítása irodalmi szövegben: mutató névmások

	Ø	ez + ragozott forma	Egyéb
this	1	6	6
these	–	–	–

	Ø	ez + rag.	az + rag.	Egyéb
that	2	9	32	4
those	1	1	1	–

6. Az eredmények értékelése

6.1 Személyes névmások

A táblázatokból kitűnik, hogy az angol személyes névmások többnyire zérónak felelnek meg a magyar fordításban, illetve a magyarban az ige ragozott alakja tölti be azt a funkciót, amit az angolban a személynévadás. Irodalmi szövegben az angol személynévadások mindössze 4%-ának felelt meg személynévadás a magyar fordításban. (Tárgyként egyetlen esetben sem.) A személynévadások a magyarban többnyire ragozott formában fordulnak elő (irodalmi szövegben 10.2%). A főnévi szócsoporttal történő fordítás, a par excellence explicitáció-nak tartott fordítás aránya irodalmi szövegben 7.7%, az egyalakú (E. sz. 3. sz. semleges nemű és többes számú) angol névmások esetében is hasonló, 7.4%, míg a mutató névmásoknál nem fordult elő ez a fordítási mód.

A táblázat jól mutatja, hogy az *it* személyes névmásnak nincs magyar megfelelője, és a leggyakoribb megfelelője a zéró, míg a többi eset viszonylag egyenletesen oszlik meg más fordítási lehetőségek között. Gyakori a mutató névmással, főképpen az *ez*-zel történő fordítás. Ebből az következik, hogy a mutató névmások funkcionális terhelése a magyarban nagyobb.

A magyar-angol fordítás során is az angol szöveg alapján végeztük a vizsgálatot, tehát az angol fordításban szereplő névmások magyar megfelelőit kerestük meg, hiszen ha a magyar névmásokból indulunk ki, akkor nem kapunk képet arról, hogy hány esetben szerepel az angol szövegben névmás, ahol a magyar szövegben nem. Ez a vizsgálat is azt mutatta, hogy a magyarban a határozóragos formáktól eltekintve igen kevés a személynév, míg igen nagy az olyan esetek aránya, amikor az angolban – a magyarral ellentétben – ki kell tenni a személynév. Érdemes megjegyezni azt is, hogy jelentős számú esetben a magyar mutató névmásnak személynév felel meg.

A szakszövegben természetszerűleg alig fordult elő személyre vonatkozó személyes névmás. Az eredmények tendenciája megegyezett az irodalmi fordításban tapasztalttal.

6.2 Mutató névmások

A mutató névmások esetében a rendszer teljesen egybevág, de az egyes névmások diskurzusbeli funkciói eltérnek. Az angol *this* névmás kataforikus használata a magyarban ritkább, gyakran melléknév helyettesíti (a *következő*).

A *that* névmás anaforikus használata a magyarban ritka, ezért gyakran az *ez* névmás helyettesíti a fordításban. A *that* névmás nem rendelkezik a magyar megfelelő *az* névmás alárendelt mondatra utaló kataforikus funkciójával, ezt azonban nem vizsgáltuk. Az *ezek* névmás a magyarban személyekre vonatkoztatva pejoratív értelmű lehet:

Look after her, Mr. Hastings. My poor Emily. They're lot of sharks – all of them.
Vigyázzon rá, Mr. Hastings. Szegény Emíly! Ezek itt mind hiénák... mindannyian. (Christie 1990/1997)

A magyar-angol fordításban nagyon kevés volt a mutató névmás. Ennek okait nem derítettük fel.

7. Következtetések

A vizsgálatok eredményeként a személyes névmások összehasonlító táblázatát a névmások használata alapján a következőképpen módosíthatjuk:

9. táblázat
 Angol személyes névmások magyar megfelelői a fordítások alapján

Angol	Magyar			
he, him, she, her	∅	nála, róla, annál, arról stb.	főnév	ő, őt, az, azt
it	∅	nála, róla, annál, arról stb.	főnév	ez, az, ezt, azt
they, them	∅	náluk, róluk, stb.	főnév	ők, őket, azok, azokat

7.1. A kontrasztív nyelvészeti megközelítés

A kontrasztív nyelvészeti megközelítéssel kapcsolatban megismételhetjük azt a bevezetőben már elmondott véleményt, amelyet feltehetően ez a vizsgálat is alátámaszt, hogy továbbra is érdemes szisztematikus kontrasztív nyelvészeti kiindulópontból közelíteni meg a fordítás nyelvfüggő kérdéseit, de olyan módon, hogy a nyelvi rendszerek különbségeit a nyelvhasználati (szövegépítési, pragmatikai, szociolingvisztikai) különbségekkel egységben tanulmányozzuk. Nyilvánvalóan nem elég a rendszerek összehasonlítása során egy-egy kategória meglétét vagy meg nem létét megállapítani, hanem a következményeket végig kell kísérni szövegszinten is, a jelen esetben a névmások rendszerét a referencia és koreferencia összefüggéseiben. Más oldalról viszont érdemes a szövegszinten jelentkező eltérések nyelvi alapjait is felderíteni. A rendszer és a használat együttes tanulmányozásának jelentőségére világít rá Klaudy is:

A személyes névmás konkretizálásának problémáit azért tárgyaltuk ilyen hosszan, mert mindez – véleményünk szerint – jó példa arra, hogy egy egyszerű különbség két nyelv grammatikai rendszerében milyen messzemenő következményekkel járhat a fordításra nézve, és milyen sok nyelvi és nyelven kívüli tényezőt kell a fordítónak mérlegelnie egy ilyen látszólag egyszerű átváltási művelet alkalmazásakor. (Klaudy is 1994: 162)

Az ilyen módon értelmezett kontrasztív megközelítés, a nyelvi kontrasztok és szövegszintű hatásaik egységben tanulmányozása a fordítóképzésben sem fölösleges gyakorlat. A nyelvi kontrasztok és következményeik tudatosítására, a fordítási „szabályok” explicit megfogalmazására és ismertetésére az egyéni különbségek miatt is szükség lehet: előfordul, hogy a forrás- és célnyelvet is anyanyelvi szinten beszélő nem képes a kötelező átváltásokat automatikusan elvégezni, tehát ebben az esetben még ezeket is tudatosítani és gyakoroltatni kell. Másrészt a nyelvi kontrasztok ismerete azok számára is fontos lehet, akik a nyelvoktatás és a fordítóképzés során különösebb gond nélkül, „menet közben” sajátítják el és automatizálják a kötelező átváltásokat. A képzett fordítóknak, bár sokszor automatizált folyamatokat végeznek, a forrásnyelv és a célnyelv különbségeinek explicit ismerete alapján is képesnek kell lenniük tudatos döntésekre.

A nyelvi kontrasztok megítélése a fordításelméletben sok párhuzamosságot mutat az idegennyelv-oktatással. Ez utóbbiban a 80-as években uralkodó vált nézetek az anyanyelv hatását teljesen figyelmen kívül hagyták, a 90-es évek végére azonban újra felismerték, hogy az anyanyelv fontos – bár nem az egyetlen – tényező az idegennyelv-elsajátításban. Az anyanyelv hatása más tényezőkkel együtt, bonyolult kölcsönhatások formájában manifesztálódik. A fordítással kapcsolatban ugyanígy érdemes a szélsőségesen túlzó, a nyelvi különbségek szerepét kategorikusan tagadó vagy elhanyagolhatónak minősítő nézeteket kritikával néznünk, és a nyelvi kontrasztok hatását a fordítás folyamatában a maga helyén kezelnünk.

7.2. Az explicitációs elmélet

A táblázatokból kitűnik, hogy az angol-magyar fordítási irányra a kötelező implicitáció (generalizálás) jellemző: az esetek 70-80%-ában az angol névmásokat nem fordítjuk magyarra. Ez nem újdonság (vö. Klaudy 1994: 158), bár megjegyezzük, hogy a névmások fordításával kapcsolatos munkák az eddigiekben jóval nagyobb teret szenteltek az explicitáció, illetve konkretizálás tárgyalásának, tehát a **főnévi szócsoporttal** történő helyettesítésnek, és különösképpen a **nyelvtani nem** kérdésének, mint a névmások elhagyásának.

Vizsgálataink során ugyanakkor egy sor olyan kérdés merült fel bennünk az explicitációval kapcsolatban, amelyeket a korábbi irodalom nem tárgyal. Ebben a részben tehát ezeket a kérdéseket ismertetjük. A jelen tanulmány nem vállalkozhat a kérdések megválaszolására, csupán jelzi, hogy ezeket az explicitációs elméletnek még tisztázni kell.

A legelső és legfontosabb kérdés a **nyelvtani nem grammatikai kategóriájával** kapcsolatos. A névmások funkciója mind a magyarban, mind az angolban a visszautalás, az antecedens azonosítása. Az egyes szám harmadik személyű angol névmásokat ebben a nyelvtani nem mint grammatikai kategória is segíti, a magyar névmásokat nem. Az azonosítást az esetek többségében a magyar kielégítő módon eléri névmás használata nélkül is (automatikus implicitáció), míg az esetek töredékében a fordítás során főnévi szócsoporttal kell az azonosítást megoldani (fakultatív explicitáció). Az eddigi vizsgálatok ebben a tekintetben félreérthetők: mivel az explicitáció során általában a **természetes nemet** megjelölő főnevek kerülnek be a magyar fordításba, esetleg az a téves benyomás alakulhat ki, hogy az explicitációra a (természetes) nem kifejtése céljából van szükség. Természetesen nem erről van szó. Az esetek túlnyomó részében nem azért utal az angol (és más indoeurópai nyelvek) a nemre, mert a kommunikáció szempontjából az adott ponton releváns a nem kifejezése, hanem egyszerűen az antecedens azonosítása céljából, és a nem kifejezése, akár névmással történik, mint az indoeurópai nyelvekben, akár főnévvel, mint esetenként a magyarban, a szövegegész szempontjából és pszicholingvisztikai szempontból redundáns információ. Az antecedens azonosítását a legtöbb esetben a magyar nyelv a nyelvtani vagy természetes nemre való utalás nélkül is eléri, zéró anaforával, és amikor ez nem lehetséges, akkor kerül sor főnévvel történő fordításra, amelynek során mellékes körülmény, hogy az ismételt főnév vagy szinonima formája utal-e a referens nemére (különösen a *-nő* utótagú összetételek). Ha lennének a magyarban olyan személyre utaló főnevek, amelyek a nem jelzése nélkül utalnának az antecedensre, feltehetőleg még kevesebb lenne a fordításokban az olyan jellegű explicitáció, amely kifejezetten a nemmel kapcsolatos.

Magyarról angolra fordítás során a nemet is jelző E. sz. 3. személyű névmásokat automatikusan kiteszük, és így kötelező és automatikus explicitációt végzünk. Kérdéses azonban, hogy egy hím- vagy nőnemű névmás használata pszicholingvisztikai szempontból mennyire tudatosítja vagy hangsúlyozza az antecedens természetes nemét? Beszélhetünk-e explicitációról ilyen értelemben? Nyilvánvaló, hogy az indoeurópai népek nem azért utalnak állandóan a

referens nemére, mert egyik mondatról a másikra elfelejtik, hogy férfiról vagy nőről beszélnek, vagy éppen annyira döntő tényezőnek tartják a nemiséget, hogy a referens nemét minden esetben megjelölik, hanem azért, mert a nyelvtani nemet kötelező megjelölni, és a nyelvtani nemnek nyelvtani szerepe van. Mindez felveti tehát azt a kérdést, hogy milyen kapcsolat van nyelvtani nem és természetes nem között, és végső soron azt a kérdést, hogy tulajdonképpen **mi az explicitáció, és van-e az explicitációnak pszichológiai relevanciája?**

Az explicititás mint nyelvi kifejtettség feltételezi, hogy az explicit kifejezésben **több** nyelvi elem, illetve több **önálló** nyelvi elem (szabad morféma) van, mint a nem kifejtettségben, így az egyes jelentés-összetevőknek külön-külön nyelvi kifejtése van, sőt esetenként adott szövegen belül többször is külön elem utal valamely jelentésre, tehát a természetes szövegek bizonyos mértékben **redundánsak** is. Az explicitáció tehát nem csupán egy jelentés nyelvi kifejtését jelenti, hanem gyakorta egy kifejtett jelentés redundáns ismétlését is. Az explicitációs elmélet már a kezdettől fogva a **redundancia** növekedését jelöli meg az explicitáció egyik legfontosabb kritériumaként (Blum-Kulka 1986: 19), és ehhez a megállapításhoz legtöbbször az a hallgatólagos feltételezés járul, hogy a **redundancia elősegíti a megértést, a feldolgozást**. Pápai explicitáció-meghatározásában például a következőképpen fogalmaz:

... az explicitáció a forrás- és célnyelvi szöveg közötti (tudatosan vagy ösztönösen létrehozott) eltérés egyik fajtája. A célnyelvű szöveg magasabb explicitége annak a fordítói műveletnek az eredményeképpen jön létre, hogy a fordító a célnyelvi szövegben – **a könnyebb/biztosabb értelmezés elősegítésére** – kifejt/felszínre hoz bizonyos, az eredetiben nem kifejtetten, hanem beleértve, utalásszerűen vagy éppen homályosan meglevő nyelvi vagy nyelven kívüli információt. (Pápai 2002: 488, kiemelés H.P.)

Ezt a feltételezést azonban – legalábbis a fordítás vonatkozásában – nem vizsgálták pszicholingvisztikai kísérletekkel. Nem feltétlenül biztos, hogy az explicitáció minden esetben növeli a redundanciát (egyébként a legtöbb tanulmány a redundancia meghatározásával is adós marad). Mint láttuk, a referens nemének névmásokkal való jelzése az indoeurópai nyelvekben szigorúan kommunikációs szempontból véve sok esetben redundáns, nem tudunk viszont olyan kísérletekről, amelyek azt bizonyítanák, hogy a nemet jelző névmásokat használó indoeurópai nyelvek ennek a sajátságának köszönhetően könnyebben azonosítanak a referenst, mint a más eszközöket használó magyar.

A redundancia általában megkönnyíti a megértést. Ugyanakkor a túlzott redundancia ellenkező hatást is elérhet, mivel nehezebbé teheti a lényeg kiemelését és megértését. (Vö. Quirk és társai 1985: 860.) Kérdéses, hogy adott szituációban könnyebben érthető (feldolgozható)-e az a mondat, hogy „*Te gyere hozzám közelebb*”, mint az, hogy „*Gyere ide*”.

Az is kérdéses, hogy ugyanazt jelenti-e a látszólag redundánsabb forma, mint a kevésbé redundáns: az, amit a magyar névmások használatáról tudunk, arra utal, hogy nem. A 3. személyű névmás használata a magyarban többnyire nyomatékosítást fejez ki (*Ne mondd meg, mit tegyek, illetve **Te nekem ne mondd***

meg, mit tegyek). Azokban az esetekben, amikor az angol személynév másnak a magyar fordításban is személynév más felel meg, az explicitáció mechanikus, elemszámra alapozó felfogását követve azt mondhatnánk, hogy sem explicitáció, sem implicitáció nem történt, ugyanakkor tudjuk, lehet, hogy a magyar mondatban a névmás nyomatékosabb, mint az angol mondatban, mivel a kötöttebb angol szórend miatt a fókusz kisebb változásai, illetve a topik prominenciája írott szövegben gyakran nem tükröződik. Ugyanazt a mondatot tehát kétféleképpen is fordíthatjuk:

What are you doing here?

– *Mit keresel itt?*

– *Hát te mit keresel itt?*

Az explicitációt tehát ebben az esetben az jelenti, hogy a fordítás a nyomatéki viszonyokat egyértelműbben jelzi. Mint említettük, az explicitáció fajtái között Klaudy (1993: 72) ezt a típust is felsorolja, itt viszont nem érvényesíthető az explicitésnek az elemek számára alapozó felfogása, illetve kérdéses, hogy a névmást is tartalmazó változatban csupán explicitebb-e a jelentés, vagy más: a fordított szövegben előforduló, redundánsabbnak tűnő nyomatékos elem csupán nyelviileg kifejti a forrásnyelvi szövegben nyelviileg ki nem fejtett nyomatékot, vagy nyomatékosá tesz valamit, amit a forrásnyelvi szöveg nem akart nyomatékosá tenni, tehát egyszerűen **mást** jelent.

A pszicholingvisztikai problémákra irányíthatja a figyelmet a magyar igekötős igék esete, amelyek az angolban határozói partikulás, illetve prepozíciós igéknek (phrasal/prepositional verbs) felelnek meg:

I looked at my watch. – *Ránéztem az órámra.*

I looked at him/her. – *Ránéztem.*

Az *at* prepozíciónak megfelelő jelentést az első mondatban a magyar kétszer fejezi ki, tehát redundánsabb, és ha a redundánsabb egyúttal explicitebb, akkor explicitálás történt. Ugyanakkor a prepozíció külön elem, szabad morféma, tehát ha a szabad morfémát explicitebbnek tekintjük, mint a kötött morfémát, akkor az angol mondat explicitebb. A második mondatpárban viszont két szabad morféma felel meg egyetlen kötött morfémának, tehát itt mindenképpen implicitációt kell feltételeznünk. De vajon tényleg könnyebb-e értelmeznünk az első, redundánsabb mondatot, mint a másodikat, és vajon könnyebben értelmezi-e egy angol anyanyelvű a szabad morfémákat tartalmazó angol mondatokat, mint egy magyar anyanyelvű a megfelelő, több vagy kevesebb redundáns kötött morfémát tartalmazó magyar mondatokat? Pléh (1998: 135) vizsgálatai szerint az igekötő és a rag közötti azonosság nem befolyásolja jelentősen a feldolgozást, tehát pszicholingvisztikai szempontból nem lehet a redundánsabb formát automatikusan könnyebben feldolgozhatónak tekinteni.

Mindezek a kérdések arra utalnak, hogy tisztázni kellene a nyelv különféle elemei közötti explicitésgyi viszonyokat: explicitebb-e a szabad morféma, mint a kötött morféma, explicitebb-e egy személynév más, mint az ige ragozott alakja?

Explicitebb-e például a magyar *ez/az* mutató névmás, mint az angol *it* személyes névmás? Számunkra úgy tűnik, hogy az explicitáció vizsgálata során nem kielégítő a mechanikusan megállapított nyelvi elemszámból kiindulni, hanem szövegtani, továbbá pszicholingvisztikai szempontból is vizsgálni kellene, hogy a szöveg szintjén explicitebb-e a fordítás, mint az eredeti, és hogy vajon a különféle explicitációk nyomán előálló explicités valóban azt jelenti-e, hogy az explicitebb szöveget (a fordítást) könnyebb feldolgozni (megérteni)?

Biber az anaforikus eszközöket az explicités és az anaforikus távolság alapján sorrendbe állítja. Ezek szerint a legkisebb az anaforikus távolság (és ezért a legkevésbé explicit) a mutató névmás; ezt a személynévmás, a mutató névmási determinánssal együtt használt szinonim főnév, a mutató névmási determinánssal együtt használt megismételt főnév, a határozott névelős szinoníma, majd a határozott névelővel ismételt főnév követi. Megállapítja, hogy „Full noun phrases are more explicit than personal pronouns and are characteristically used with a longer anaphoric distance. A repeated noun is in its turn a more explicit marker than a synonym and therefore allows a somewhat larger span in relation to the previous mention” (Biber 1999: 240). A referencia megállapítása együtműködést feltételez a beszélő és hallgató között, mindkettő részéről „pragmatikai munkát” igényel; a szinonímia esetében többet, mint az ismétlés esetében.

A fenti megállapítások intuitíve elfogadhatóknak tűnnek, de az egyes részletek nyilvánvalóan további pszicholingvisztikai kutatásokat igényelnek. Különösen érdekes az a kérdés, hogy a szinonim főnév vagy a személyes névmás alapján történő referens-azonosítás könnyebb-e a feldolgozás szempontjából, illetve az, hogy hogyan hat a feldolgozási erőfeszítésre a túl gyakori főnévismétlés: a megismételt főnév referensének azonosítása igényel-e kevesebb feldolgozási erőfeszítést, vagy az anaforikus lánc normális felépítési szabályai szerint következő névmás, illetve annak hiánya.

Tolcsvai (2001: 201) a kognitív pszichológia alapján a névmási anaforára mint **alapszintű kategóriára** utal: „A névmási anafora megértéséhez szükséges a legkisebb konstruktív erőfeszítés (a zéró ehhez képest „túl keveset”, a fogalmi tartalmú szó „túl sokat” mond. Ez a megállapítás ellentmondani látszik annak az általános véleménynek, hogy a főnév explicitebb, tehát könnyebben feldolgozható.

Az anafóra kérdéseinek a nyelvelsajátítási irodalom is jelentős teret szentel (vö. Polio 1995: 372). A megfigyelések szerint a nyelvtanulók több főnevet használnak, mint névmást, mert így könnyebben nyomon tudják követni a referenseket. Ugyanakkor nem biztos, hogy az anyanyelvi beszélő számára is explicitebb, könnyebben feldolgozható lesz a szokásosnál „sűrűbb” főnévi utalásokat tartalmazó szöveg.

Az explicitációval kapcsolatban felmerül egy rokon fogalom, a szintén fordítási univerzálénak tartott **egyszerűsítés** kérdése is. Az egyszerűsítés Klaudy (2002) által felsorolt esetei közül az általánosítás és a kihagyás implicitációnak tekinthető, míg a felbontás explicitációnak. Megvizsgálandó tehát, hogy az egyszerűsítés pszicholingvisztikai szempontból könnyebb feldolgozást eredményez-e, és hogy mi a viszony egyszerűsítés és explicitáció között.

Az explicitáció megállapítása az angol névmások magyarra fordításában azért is kérdéses, mert ezen a területen a magyar nyelvhasználat igen ingadozó. A névmáshasználatot meghatározó, a 4. részben idézett tényezők mellett Kocsány (1995: 286) szerint az ő megmaradhat „természetes értelmezést megteremtő redundáns” elemként is, ami még tovább bonyolítja az egyébként sem túl könnyen alkalmazható „szabályokat”. A beszélők általában sokkal több „hibát” követnek el a topikkal és a fókusszal kapcsolatban, mint egyébként, tehát a mentális reprezentáció nyelvi jelekké transzformálása során a szöveg hangsúlyviszonyainak kialakítása jóval körülményesebb, mint a nyelvtani szerkezetek szabályos felépítése. (Megkockáztathatjuk azt a feltételezést is, hogy a legtöbb beszélő szövegszervező kompetenciája gyengébb, mint a grammatikai kompetenciája, és emiatt gyakran nem azt mondják, ami optimálisan kifejezné mondanivalójukat.) Mivel a névmáshasználatot többek között a topik és a fókusz viszonyai is befolyásolják, a magyar névmáshasználatban is gyakrabban bizonytalanok a beszélők, és gyakrabban van szükség javításra. A következő mondatok esetében például a névmáshasználat ingadozó, illetve fakultatív (Szikszainé 1999: 149):

Belépett a rendező. A főszereplő rögtön észrevette (öt).

A díszletek már álltak. Nem kellett mozgatni (öket).

A dramaturg a főszereplőt hívatta. Majd beállította (öt) a jelenethez.

Rátékkintett a rendezőre. Kérdően nézte (öt).

Az idegen nyelvből történő fordítás felerősítheti a bizonytalanságokat: a fordító csak közvetve – a nyelvi jeleken keresztül – fér hozzá az eredeti propozícióhoz, és a készen kapott nyelvi forma is befolyásolja. Ha tehát a korpuszvizsgálatok ezen a területen disztribúciós különbségeket mutatnának az eredeti magyar és a fordított magyar szövegek között, az nem feltétlenül az explicitációs hipotézist bizonyítaná, hanem az ingadozó magyar nyelvhasználatot és a forrásnyelvi interferenciát tükrözné.

7.3 Kötelező vagy fakultatív átváltás?

A névmások fordításának problémáit vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy az itt végbemenő átváltások nem sorolhatók be egyértelműen sem a kötelező, sem a fakultatív átváltások közé. Klauzy (1994: 99) szerint a kötelező átváltások közé sorolhatók az olyan esetek is, amelyekben a nyelvi rendszer eltérései miatt valamilyen átváltást kell alkalmazni, de több szerkezet között lehet választani. A névmások fordításában viszont van olyan eset, amikor névmást névmással fordítunk, tehát nem kötelező az átváltás, míg más esetekben ugyanaz a nyelvi különbség vagy explicitációt indukál (főnévvel fordítás), vagy implicitációt (elhagyás). Bár szövegszinten eldönthető, hogy mikor melyik eljárásra van szükség, sokszor több azonos értékű megoldás is lehetséges, amint azt a következő példa szemlélteti:

– *Have you heard about the policeman who married a prostitute?*

– *Well?*

– *He dragged **her** down to his own level.*

Az utóbbi mondat fordítására a következő lehetőségeink vannak, és úgy tűnik, az adott szövegben mind a három egyformán jó:

*Lerántotta **Ø** a saját színvonalára.*

*Lerántotta **ötlazt** a saját színvonalára.*

*Lerántotta **a nőt** a saját színvonalára.*

A névmások fordítása során szükségessé váló átváltásokat a fentiek alapján vagy a fakultatív átváltások közé, vagy külön átmeneti kategóriába sorolhatjuk, amelyben a forrásnyelv és a célnyelv *nyelvhasználati* eltérései olyanok, hogy – bár nem kötelező az átváltás – az esetek túlnyomó részében mégis sor kerül rá.

7.4 Korpusznyelvészet

A korpuszvizsgálatok fontos mennyiségi adatokat szolgáltatnak, de kérdéses, hogy mennyire alkalmasak szövegszintű jelenségek elemzésére (Newmark 2002: 255), különösen ha azok nem köthetők egyértelműen bizonyos nyelvi elemek megjelenéséhez vagy hiányához. Számítógépes vizsgálatokkal megállapítható, hogy az angol személyes névmások hány százalékának felel meg a fordításban főnév, illetve zéró, de aligha bizonyítható, hogy a névmásnak megfelelő ismételt vagy szinonim főnév az adott szövegösszefüggésben nemcsak formailag explicitebb, hanem feldolgozási szempontból is. Fennáll az a veszély és csábítás is, hogy csak a mennyiségi módszerekkel könnyen vizsgálható jelenségeket vizsgáljuk, és így vizsgálataink (és a rájuk alapozott elméletek) egyoldalúvá, esetleg felszínessé váljanak (Leech 1998). Az is egyértelmű, hogy az adatok gépi elemzése nem helyettesítheti az átfogó kontrasztív nyelvészeti, kontrasztív szövegnyelvészeti és a pszicholingvisztikai vizsgálatokat.

Mindezzel együtt úgy gondoljuk, hogy a névmások fordítását, és tágabb értelemben a koreferencia fordításban történő vizsgálatát számítógépes korpuszok segítségével is vizsgálnunk kell. Ebből a célból egyrészt megfelelő korpuszok létrehozására, másrészt a szövegjellemzők vizsgálati módszereinek kidolgozására van szükség, hogy ily módon a manuális vizsgálatoknál pontosabb és objektívebb képet kaphassunk.

Irodalom

- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S. and Finegan, E. 1999. *Longman Grammar of Written and Spoken English*. Edinburgh: Pearson Education Limited.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts in Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J. and Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Günter Narr. 17–35.
- Dezső, L., Nemser, W. (eds). 1980. *Studies in English and Hungarian Contrastive Linguistics*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss K. 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan*. 1. Mondattan. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79–177.
- É. Kiss K., Kiefer F. (szerk.) 1999. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gutt, Ernst-August 1991. *Translation and Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gutt, Ernst-August 2000. *Translation and Relevance*. Manchester and Boston: St. Jerome Publishing.
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Heltai P. 1995. Fordíthatjuk-e Richard Coeur-de-Lion-t Hódító Vilmosnak? *Iskolakultúra*, 16–18, 62–85.
- Heltai P. 1996. Lexical Contrasts in Learners' Translations. In: Klaudy, K, Lambert, J, Sohár, A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 71–82.
- Heltai P. 2000. Translating Official Texts. In: Dróth J. (szerk.) *Szanyelvoktatás és szakfordítás*. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból. Gödöllő: Szent István Egyetem. 34–49.
- Klaudy K. 1993. On Explicitation Hypothesis. In: Kohn J. et al. (ed.) *Transfere Necesses Est... Current Issues of Translation Theory*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. 69–79.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évf. 2. szám. 5–21.
- Klaudy K. 2002. A fordítási univerzálékról (különös tekintettel az egyszerűsítésre). In: Főris Ágota, Kárpáti Eszter, Szűcs Tibor (szerk.) *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport 481–485.
- Kocsány P. 1995. Műhelytanulmány az „ő” névmásról. *Magyar Nyelvőr* 119 évf. 3. sz. 285–93.
- Leech, G. 1998. Preface in: Granger, S. (ed.) *Learners' English on Computer*. London: Longman.
- Newmark, P. 2002. What makes me tick? Across-Interview by A. Sohár. *Across Languages and Cultures* Vol. 3 N. 2. 251–255.
- Pápai V. 2001a. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem.

- Pápai V. 2001b. Új irányzatok az explicitáció kutatásában. *Fordítástudomány* 3. évf. 1. szám. 26–39.
- Pápai V. 2002. Fordítási univerzálék: az explicitáció. In: Fóris Ágota, Kárpáti Eszter, Szűcs Tibor (szerk.) *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 486–493.
- Pléh Cs. 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Polio, Ch. 1995. Acquiring Nothing? The Use of Zero Pronouns by Nonnative Speakers of Chinese and the Implications for the Acquisition of Nominal Reference. *SSLA* 17. 353–377.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. and Svartvik, J. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London and New York: Longman.
- H. Stephanides Éva (ed.) 1986. *Contrasting English with Hungarian*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szicszainé Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2000. Vázlat az ő — az anaforikus megoszlásról. *Magyar Nyelv*. XCVI. évf. 3. szám. 282–296.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Források

- Christie, A. 1997. *The Mysterious Affair at Styles*, Project Gutenberg, [Etext#863] Chapters 1–3. ftp://ftp.iif.hu/pub/gutenberg/etext97/masac11.txt
- Christie, A. 1990. *A titokzatos stylesi eset*. Budapest: Európa Könyvkiadó, (Fordította Dezsényi K.), 1–3. fejezet.
- Seddon, J. 1997. The Case Against ISO 9000. Chapter Two of *In Pursuit of Quality*. Dublin: Oak Tree Press. 21–42.
- Seddon, J. 2000. Érvek az ISO 9000 ellen. *A minőség hajszolása* c. könyv 2. fejezete. (Fordította Misinszki Adrienn.) *Agrártudományi Egyetem, Gödöllő*.
- A mindent látó királylány. Huszonnégy magyar népmese. The Princess That Saw Everything. Twenty-four Hungarian Folk Tales*. 1998. (Fordította Bernard Adams) Budapest, Nagymogul Kft. (6–91. oldal).